

УДК 655.5

С. Д. Чичкевич

РЕДАКТОРСЬКІ ПОГЛЯДИ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У сучасних умовах, коли збільшується обсяг друкованої інформації як у вигляді окремих видань, так і публікацій в засобах масової інформації, надзвичайно важливим є питання якісного редакторського опрацювання тексту. Адже авторська помилка, неточність у наведенні фактів, мовні чи стилістичні огріхи нерідко можуть спотворити зміст друкованого твору. Редактор повинен дбайливо стежити за стрункністю композиції твору, точністю наведених фактів, відповідністю їх до даного виду видання чи публікації, за мовою та стилем твору.

Ці питання є актуальними сьогодні, вони ж були актуальними і в минулому. На високу відповідальність роботи редакційних працівників звертало увагу чимало письменників, видатних діячів минулого, зокрема Іван Франко, Леся Українка, Осип Маковей, Агатангел Кримський, Ольга Кобилянська.

Всесвітньовідома українська письменниця, критик, публіцист, громадський діяч Леся Українка неодноразово у своїх статтях, листах до І. Франка, М. Грушевського, О. Кобилянської, А. Кримського, до матері – письменниці Олени Пчілки, до брата та сестер наголошувала на важливості якісної редакційної підготовки твору до друку. Цитати з літературно-критичних і публіцистичних статей Лесі Українки, уривки з її листів розкривають погляди письменниці на такі важливі питання, як визначення актуальності теми та доцільності видання, логіка викладу в творі, аналіз фактичного матеріалу, мови й стилю твору, коректура, художньо-технічне оформлення видання. У незавершеній статті “Про театр” письменниця серед основних вимог до драматичного твору на перший план висуває саме актуальність теми й новизну твору, всеохопність тематики, відповідність її вимогам часу: “... ми прагнемо бачити нові п’єси українських авторів, такі п’єси, щоб у них малювалося не тільки життя неосвіченої частини нашого народу, а життя всіх частей, усіх станів, усіх шарів нашого народу; ми хочемо, щоб театр і у нас, як у інших народів, розширював наш розумовий виднокруг, освітлював ті питання, що турбують душу інтелігента наших часів” [1, с. 268].

Важливу роль Леся Українка відводить доцільності втілення авторського задуму у відповідному виді видання, оскільки кожен з них має свої переваги, і тому завдання редактора полягає в тому, щоб обрати найбільш вдалий у даному випадку вид видання: “Я знаходжу ідею жіночої газети дуже доброю. Окремий збірник річ тяжка і дуже одірвана, в журнали може бути більше систематичності і постійності” [2, с. 119].

У своїй літературно-критичній спадщині Леся Українка неодноразово звертає увагу на виняткову важливість ретельної редакторської перевірки фактичної точності твору, наголошує на доцільності перегляду його фахівцем у певній галузі з метою виявлення фактичних помилок/

Зауваживши фактичну помилку в нарисах Ольги Кобилянської, Леся Українка докладно й переконливо пояснює авторові, чому вказана фраза є помилковою й підкреслює необхідність її виправлення: „Нариси мені сподобались обидва, не знаю, котрий більше... Я тільки дозволила собі викреслити олівцем одну фразу, а власне слова, що сказані про хвилі: “що гонять все в даль, все по дев’ять разом”. Як хтось чорненький побачить море, то згодиться з кимсь, що хвилі ніколи не біжать від берега в даль, то тільки легкі гребінці від берегового вітру можуть рябіти так, наче від берега біжать, а великі справжні хвилі все до берега прибувають, наче здалека звістку несучи, і дуже трудно пізнати, котра з них власне дев’ята, бо то на просторі не видно, а тільки вже аж коло самого берега, перед тим, як розбитись, хвиля показує всю свою силу. Хтось не має претензії когось навчати, як треба описувати. Може, хтось чорненький далеко ліпше опише, коли побачить, але хтось білий дозволив собі вказати фактичну помилку [3, с. 346].

У листі до А. Ю. Кримського письменника звертається з проханням перевірити точність окремих фактів у своїх творах, зокрема історичних відомостей: “Се я посилаю Вам свої нові вірші і прошу Вас, коли маєте час і охоту, прочитати їх і відослати мені назад з Вашими увагами, чи нема в них чого недоладного з погляду побитово-історичного (напр., золоті покраси на царських палатах, конкуренція фінікійських майстрів і т. і.) [4, с. 94]. У листі до Ф. Колесси наполягає на тому, щоб матеріал для видання перевірили письменник і вчений, аби виявити та усунути фактичні помилки у текстах: “Друге прохання субсидіатора – се щоб Ви згодились ласкаво дати переглянути Вашу передмову і тексти записаних дум якомусь відомому письменникові або ученому з російської України (краще, якби передмову переглянув письменник, а тексти учений) [4, с. 255–256].

Працюючи над драмою “Руфін і Прісцилла”, письменниця, аби забезпечити точність історичних деталей, обставин у творі, звертається до М. С. Грушевського з проханням вказати можливі неточності. Разом з тим, Леся Українка висловлює думки про необхідність логічного зв’язку при викладі, дотримання логічних законів у творі й забезпечення чіткої композиції його, обов’язкову перевірку редактором логічно-композиційного аспекту твору. Відсутність логіки в розвитку дії письменника вважає суттєвим недоліком

твору: “Але сама драма мені не дуже сподобалась: логіки бракує в розвитку драматичних моментів” [3, с. 87].

У статті “Утопія в белетристиці” письменниця розглядає роман А. Франса “На білому камені” й зауважує в ньому композиційні прорахунки, логічні помилки, що ускладнюють читання: “... він цілий складається з ряду діалогів, сполучених до купи досить слабо й довільно. Не можна сказати, щоб від цього твір легше читався: повсякчасна зміна аргументів pro і contra, що не раз зводяться нанівець, часті й довгі ухиляння набік, важкий багаж ерудиції розмовників інтелігентів (intellectuels), – все це чимало томить і не раз навіть дратує трудностю вишукування провідної нитки [1, с. 193]. Помилки композиції й логічної організації викладу Леся Українка виявляє в побудові твору “La clairière”, що, на її думку, спричинятиме важке орієнтування в дії драми: “Просека” представляє більше художественного інтереса, чем “Дурные пастыри”, хотя в ней постройка фабулы слабее, длиннот масса и действие настолько лишено центра, что в нем сразу довольно трудно ориентироваться, но зато в ней больше живых типов и живых сцен, в ней больше видна оригинальная мысль, это не драматизированный памфлет, во всяком случае” [1, с. 243].

Готуючи до видання “Історію давніх народів Сходу”, письменниця підкреслює важливість дотримання історичної послідовності викладу, необхідної для забезпечення високого рівня науковості твору: “Історію” я переглядаю, але бачу, що такі дещо треба насвіжо написати; крім того, розділ той, що тепер на початку (про арійців), таки треба поставити на кінець, як у Менара, бо се історія і менше давня, ніж єгипетська та вавілонська, і менше досліджена, до того ж історія персів зв’язана з історією Ассирії, а та знов давніша. Але се великої ломки плану не зробить” [4, с. 375–376].

У своїх літературно-критичних статтях і листах Леся Українка багато писала про мовностилістичні характерні риси творів різних письменників, аналізувала особливості стилю, підкреслюючи досягнення митців і звертаючи їхню увагу на мовні й стилістичні помилки. Так, розглядаючи мову і стиль роману О. Кобилянської “Лорелея”, письменниця відзначає гарну мову в діалогах і водночас звертає увагу на окремі стилістичні та композиційні недоліки твору: “Тепер же щодо „технічного виконання” цього роману, то мені здається, що він трохи розтягнений, єсть багато схожих між собою уступів, зайвих діалогів, де-не-де туманні, мало зрозумілі і довгі речення; в діалогах мова чиста і гарна, але де говориться від автора, там часто пробивається вплив Німеччини, ну, та се річ пуста і легкопоправна ...” [2, с. 81–82]. А в листі до О. Луцького письменниця наполягає змінити наголос в деяких словах і написання окремих слів, внести стилістичні виправлення для забезпечення доступності твору читачеві й кращого розуміння твору: “Для українського читача було б відповідніше, якби Ви дозволили зукраїнізувати деякі Ваші слова й наголоси, на наш слух занадто “галицькі”, наприклад: *словечком* (у нас – *словечком*), *могли* (се, здається, у Вас просто lapsus), *ос-*

тати (у нас – *остатися*); ще здається мені зайвим слово “*ким*” в строфі “*як перелякані ким серни*” (я б сказала: “*Як переляканії серни*”), але се все як до Вашої волі, бо й так у Вас не дуже багато є до можливої зміни” [4, с. 184–185].

Про ретельне опрацювання поетесою мови й стилю власних творів свідчить її лист до І. Я. Франка, котрий видавав тоді збірку віршів поетеси:

“...4) Звіздочки *** можна повикидати там, де вони між куплетами, але там, де ними починається поезія без назви, нехай зостануться. Отак буде половина по-Вашому, половина по-моєму. Між куплетами, однак, все ж пропуски потрібні.

5) Наголосків у сьому зшитку єсть доволі, здається, а в першому, будьте ласкаві, самі проставте. Врешті, я вже допевнилась, що наголоски далеко не всім читателям помагають, бо є такі читателі!..

6) Слівце *може* нехай буде і без комів.

7) Слівце *чі* нехай так і буде, бо до нього ми звикли, така в нас вимова.

8) Слова *ясний*, як і подібні до нього слова, справді можуть говоритись з різним наголоском, і се такі слід зазначувати (так само, як *смушли* і *смутніи*). *Ясніи* можна писати і *яснії*. За букву *ї* я не стою, але вона має таку саму рацію, як і інші йотовані букви: *ю*, *я*, *є* і т. д. Я стою за правдиву фонетичну правопись (радикальну), але коли тим часом не можу нею друкувати, то вже мушу якось з цієї обходитись. Врешті, мені щось теє *ї* теж спротивилось, можна замінити його *йі* або й просто – *і*, напр., *свої*, *Україна* і т. д.

9) В слові *сльзьми* таки треба писати м'який знак, бо так вимовляється. Слово *в'яне* можна писати або так, або *в'яне*, але ніяк не *вяне*, бо то. власне, вийде російська вимова. *Иниий*, нехай теж так зостається.

10) Щодо виразів: *розквітла* не здається мені полонізмом, у нас так говорять.

11) “*В небі місяць страшний*” справді краще справити – нехай буде “*В небі місяць з'явився смутний*”. Замість “*первісточка*”, хай буде “*первісночка*”, а що при тім “біла”, то се нічого, бо вона й така буває, єсть то взагалі перша квітка. “*Рвяно*” від того самого кореня, що й *ревний*, *ревне*, слово се літературне, давно ужите.

12) “*A quoī penses tu?*” [Про що ти думаєш?] викиньте, бог з ним, не треба” [2, с. 135–136].

У листі до іншого видавця – В. М. Гнатюка письменниця вносить вправлення у мову свого перекладу “Атта Тролля” Г. Гейне, уніфікує написання слова “*Троль*”, узгоджує написання окремих слів відповідно до тогочасних правописних норм: “Щодо правопису слова “*Троль*” чи “*Троль*”, то, знаю, що я сама винна в плутанині, бо тільки тепер завважила, що в мене неоднаково, раз так, а раз інакше, отже, тепер хочу, аби скрізь було “*Троль*”, так, як у Гейне. Хай вибачать складачі! Ще прошу, хай буде *Діана*, бо *Дияна*

дуже негарно, аж вуха ріже. Не розумію теж, чому *комедия*, а не *комедія*, як говорять скрізь на Україні” [3, с. 171–172].

Тонке відчуття стилю допомагало письменниці безпомилково помічати в тексті окремі фрази, стилістично відмінні від загального стилю твору: “Комусь чиясь повість подобається, окрім деяких фраз в розмовах, що здаються комусь трохи не селянськими по стилю” [3, с. 344].

Характеризуючи стиль творів Б. Грінченка, Леся Українка зазначає, що їй дуже імponує в його творах простота викладу: “Найбільше припав мені до серця той розділ з Вашої книги, що зветься “На селі”, може, се тому, що я люблю таку чисту, прозору епіку, якої сама зроду не вмiла вдати і яку так чудово вдали Ви, а може, ще й тому, що в сих малих і простих образах став, як живий, мені, вічній мандрівниці, той рідний край, що я так зрідка і не надовго бачу останніми роками” [4, с. 92].

В епістолярії Лесі Українки знаходимо вказівки видавцеві і щодо передмови. Письменниця підкреслює важливе значення передмови, наголошує на необхідності її вміщення у виданні, оскільки вона багато пояснює і доповнює твір: “Будьте ласкаві, напишіть, чому при “Атта Троллі” нема Гейневої передмови, що я переклала для сього видання?... Мені здається, що ся передмова, як і всі передмові Гейневі, має значення як самостійний літературний твір, а, крім того, вона справді багато поясняє і доповняє саму поему, тому варто було б її видрукувати” [3, с. 171].

Епістолярій Лесі Українки містить чимало свідчень про те, яке важливе місце відводила письменниця коректурі, як дбала, щоб забезпечити якісне її виконання. У листі до І. Я. Франка вона пише: “Всі видатки, які треба, – мої, чи на коректу, чи на що слід. Тільки останню коректу, будьте такі ласкаві, самі протримайте, то вже буде мені на певність, що хоч у моїх віршах і є помилки поетичні, та не буде друкарських. Самі знаєте, яка то біда ті помилки друкарські. Тільки два видання я бачила без помилок: “З вершин і низин” та “На новий шлях” [2, с. 132].

Леся Українка відчуває високу авторську відповідальність за кожне видання і тому надзвичайно уважно ставиться до читання коректури. У тому випадку, коли помилку виправити вже неможливо, вона просить додати “Список зауважених помилок”. Бо інакше це шкодить не лише репутації автора, але й самому видавцеві.

Наведені уривки з листів поетеси свідчать про ту важливу роль, яку відводила коректурі Леся Українка, вважаючи якісну коректорську підготовку видання запорукою усунення граматичних, технічних і друкарських помилок, необхідною умовою забезпечення високого рівня культури видання.

В епістолярії Лесі Українки трапляються зауваження стосовно художнього оформлення видань, ілюстрування творів. Так, у листі до О. Кобилянської поетеса зауважує недостатньо продумане художнє оформлення книги В. Стефаника “Синя книжечка”, яку випустили у світ у

зелені обкладинці: “Будьте ласкаві, подякуйте п. Стефаникові від мене за його “Синю книжечку” (нащо її видали в зеленій обложці – es ist etwas komisch) [це трохи смішно], я б зробила це сама, та не знаю його адреси” [3, с. 142].

Уривок з листа Лесі Українки до сестри О. П. Косач свідчить про відповідальне ставлення письменниці до художнього оформлення власних творів. висвітлює її погляди на важливість ілюстрацій у виданні, а також переконання, що твір та ілюстрації до нього повинні бути витримані в єдиному стилі: “Тільки я прошу не пускати до друку ілюстрацій, не показавши мені. Найкраще було б, якби я могла з самого початку сама списатись або на словах порадитись з ілюстратором, щоб наша робота була якомога в одному стилі і справді одна одну доповняла” [4, с. 53].

Отже, літературно-критична й епістолярна спадщина Лесі Українки містить чимало цінних порад, зауважень і висновків, що можуть використовуватись у щоденній роботі сучасного видавця, редактора та стануть у пригоді тим, хто вивчає редагування.

1. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. Т. 8. Літературно-критичні та публіцистичні статті. К., 1977.
2. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. Т. 10. Листи (1876–1897). К., 1973.
3. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. Т. 11. Листи (1898–1902). К., 1978.
4. Леся Українка. Зібрання творів: У 12 т. Т. 12. Листи (1903–1913). К., 1979.